

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 27-789.2(450+436+497.4)(091)
27-789.2(497.4Gornji grad)"11/14"
Prejeto: 28. 9. 2017

Benediktinci in benediktinke na prostoru jugovzhodnih Alp

ANTON RAVNIKAR

doc. dr.

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
e-pošta: anton.ravnika@um.si

Izvleček

Avtor v svojem prispevku obravnava benediktinske samostanske hiše v srednjem veku na prostoru jugovzhodnih Alp. Avtorjev cilj ni podrobna analiza benediktinskih hiš, temveč želi prikazati njihove začetke in jih povezati z morebitnimi ustanoviteljskimi družinami ter najti medsebojne povezave, tu pa išče ključni trenutek, ki je determiniral korelacije med posameznimi monastičnimi ustanovami še stoletja.

Abstract

BENEDICTINE MONKS AND NUNS IN THE SOUTH-EAST ALPS

In this contribution, the author examines Benedictine monastic houses in the Middle Ages in the south-east Alps. The author is not aiming to write a detailed analysis of these houses but to draw particular attention to their beginnings, connection to potential founding families, and interconnections where he seeks pivotal moment determining correlations between individual monastic institutions for centuries to come.

Ključne besede:

Benediktinci,
samostan,
Gornji Grad,
plemstvo

Key-words:

Benedictines,
monastery,
Gornji Grad,
aristocracy

Izhodišče, ki je bilo postavljeno avtorju pri pripravi tega prispevka, je bilo narediti splošen pregled benediktinskih monastičnih hiš v jugovzhodnem alpskem prostoru s posebnim ozirom na njihovo morebitno medsebojno povezanost. Zato je prispevek tudi na ta način koncipiran in pušča ob strani celo vrsto problematike in odprtih vprašanj, ki bi jih bilo vredno in potrebno obravnavati. Avtor zato v kratkem prikazu predstavi zgodbo, ki so jo pisali na vzhodnoalpskem prostoru benediktinski samostani.¹

Stara in dobro poznana je trditev, da so bili globoko v srednji vek – pravzaprav prav do začetkov humanizma in renesanse – v srednji Evropi nosilci in središča tedanjega kulturnega življenja (ter do nastanka mest tudi pismenosti) sedeži škofij in samostani. Samostani starejših redov pa so bili tudi pomembna središča gospodarskega razvoja in kolonizacije. V prispevku se bomo omejili na samostanske hiše benediktinskega reda, vendar pa ne bi mogli korektno nadaljevati, ne da bi posebej poudarili izredni pomen škofijskih središč za kulturno in gospodarsko življenje.

Benediktinski red je najstarejši meniški red v Zahodni Evropi. Ustanovil ga je Benedikt iz Nursije, ki je leta 529 ustanovil samostan Monte Cassino južno od Rima in določili pravila njegovega delovanja, ki so predstavljala povzetek pravil delovanj starejših redovnih skupnosti, tem pa je dodal še pomembna lastna določila. Izhodišče delovanja samostanov je postalo njihovo duhovno poslanstvo, menihom pa je poleg duhovnega delovanja predpisal in z njim povezal tudi fizično delo, ki ga je moral opravljati vsak redovnik. Benediktovo pravilo si je le s težavo in počasi utrjevalo pot v posamezne samostane, ki so nastajali iz različnih tradicij. Vpliv Benediktovega pravila lahko opazujemo pravzaprav šele od 7. stoletja dalje (na angleškem otoku že kakšno stoletje pred tem), ko začne kot t. i. »rimsko redovno pravilo« izpodrivati ostale. Dokončno obliko pa mu da v 9. stoletju opat sv. Benedikt iz Aniana, ki je v letih 816–819 združil vso duhovno izročilo starejšega meništva in ga povezal z benediktinskim. Do takrat so bile posamezne duhovne postojanke povsem samostojne, od takrat dalje pa se začnejo povezovati v kongregacije. Poseben pomen je pri tem povezovanju imela predvsem matičnost – se pravi vezi, ki so nastale, ko se je ena samostanska hiša »izvila« iz starejše.²

Na tem mestu ne bomo mogli preleteli vseh značilnosti in specifičnosti pravil, ki jih je samostanom zastavil sv. Benedikt. Izpostavim pa naj eno, ki je pomembno tudi za temo, o kateri govorimo. To je pravilo »stabilitas loci« (stalnost kraja). S tem pravilom je preprečil nemirno potepanje redovnikov, ki so bili velikokrat podobnejši klateškemu potepuhom kot redovnikom. To pravilo pa ni oviralo ene najpomembnejših dejavnosti, ki so jih benediktinski samostani izvajali (tudi) na območju jugovzhodnih Alp – misijonarjenje. To je bilo mogoče, ker so se v večini bavarskih samostanov mešali elementi irskega in benediktinskega meništva. Kot temelj redovnega življenja so veljala tako imenovana mešana pravila »regula mixta«, sestavljena iz pravil sv. Kolumbana in sv. Benedikta. To dejstvo je omogočalo menihom v vzhodnih Alpah mnogo večjo mobilnost in s tem tudi tesnejšo povezanost med posameznimi samostani oz. samostanskimi celicami.³

Na splošno velja, da na področju vzhodnih Alp prepoznavamo dva glavna valova ustanovitev benediktinskih samostanov. Samostani zgodnjega srednjega veka so praviloma nastajali na obrobju alpskega prostora. Njihova glavna naloga pa je bila vedno vezana na misijonarjenje. Na zahodnem robu prostora, ki ga obravnavamo, je nastala kot kaže dokaj gosta mreža predbenediktinskih samostanov, ki so nato postopoma sprejemali *Benediktovo Pravilo*. Takšni samo-

¹ Več o tem v: Winkler: Meništvo in redovništvo, str. 247–254.

² Dolinar: Pomen benediktincev za zahodno meništvo, vernost in kulturo, str. 25–28.

³ Pangerl: Srečanja, str. 33–40.

stani so še poznoantični (4. stoletje) Monastero v Ogleju, od koder so prihajali potujoči menihi, misijonarji v Norik in Panonijo, Štivan pri Devinu, Škocjan ob Soči in sv. Pantelejmon v Čedadu. Vsaj prva dva sta gotovo nastala pod močnim bizantinskim vplivom. Iz tega časa pa sta tudi sv. Marija v Ogleju in sv. Martin v Beligni, ki sta pozneje prav tako povezana z alpskim prostorom.⁴ Do 8. stoletja so vsi ti samostani postopoma sprejeli *Benediktovo Pravilo*. Oglejski patriarh Pavlin II. (787–802), ki je začel sistematičen misijon na območju do Drave (s katerim pa smo seznanjeni silno skromno, saj je velika večina podatkov izgubljena), se je pri tem lahko naslonil na benediktinske menihe. O tem posredno priča tudi ohranjeni t. i. *Čedadski evangeliarij*. Po najnovejših raziskavah izvira iz samostana S. Canzian d'Isonzo vzhodno od Ogleja in prinaša zapiske o romarjih, ki so obiskali samostan v drugi polovici 9. in prvi polovici 10. stoletja.⁵ Gotovo je, da motiv potovanja vseh, ki so vpisani v evangeliarij, ni bil samo verske narave, saj srečamo med njimi ljudi, ki so bili gotovo na »odposlanski« oz. »diplomatski« misiji (bolgarski kan Boris, ki se je 863. srečal z Ludvikom Nemškim in bil naslednje leto krščen za Mihaela, cesarja Ludvik II. in Karel III., ki sta se v samostanu ustavila na poti v Pavio, slavonski knez Breslav, hrvaški knez Trpimir itd.), vendar je nedvomno ravno romanje v samostan v S. Canzian d'Isonzo ena od osrednjih točk na njihovi poti.⁶ Gotovo je podobno veliko vlogo imel tudi samostan sv. Ivana (Štivan), za katerega se je do nedavnega domnevalo, da iz njega izhaja omenjeni evangeliarij. Omenjeni samostani so hujši udarec gotovo doživeli v času madžarskih vpadov na ozemlje Furlanije, ko je bilo po letu 955 treba obnoviti vrsto samostanov, ki so bili poškodovani. V času teh dogodkov so se verjetno izgubili oz. bili uničeni mnogi dokumenti, ki bi sicer podrobneje osvetlili ta čas.

Na severu je bila situacija nekoliko drugačna. Predbenediktinsko meništvu je bilo gotovo manj razvito, zato ni mogoče popolnoma rekonstruirati posameznih stikov. Stanje pa se spremeni v 8. stoletju.⁷ V tem času sta ustanovljena dva znamenita samostana z natančno določeno nalogo – misijonariti med nevednimi slovanskimi narodi. Samostan v Kremsmünstru je bil ustanovljen leta 777. Menihi so prišli iz Nideralteicha, ki je bil ustanovljen od samostana Reichenau na Bodenskem jezeru. Ustanovitelj slednjega je bil sv. Pirmin, ki je pravilo sv. Benedikta prinesel »preko« sv. Bonifacija iz Anglije. Samostan je nastal na pobudo passavske škofije, ki je na ta način želela konkurirati Salzburgu.⁸ Tudi druga ustanova je bila v veliki meri ustanovljena s ciljem omejiti moč Salzburga. Ustanovitelj samostana v Innichenu (ustanovljen leta 769), opat in freisingški škof Aribo, je bil tudi benediktinec; in kot je značilno za čas do 10. stoletja, opat (samostana sv. Marije v Freisingu) in škof v eni osebi.⁹ Nasploh je ena glavnih značilnosti časa do 10. stoletja, da skoraj ne moremo ločiti delovanja in gospodarstva škofije in samostana. Med vsemi opatijskimi (in škofijskimi) središči pa je seveda najopaznejši samostan sv. Petra v Salzburgu, ki je bil pobudnik ustanovitve več prioratov (Virunum, Teurnia in Ad Udrimas). Delovanje bavarskih samostanov na novopokristjanjenih ozemljih preko prioratov, ki so predstavljali neke vrste ozemeljske otoke, je nasploh značilnost misijonarjenja bavarskih samostanov. Vsekakor pa nam povezanost škofovskega in opatovskega dela/naziva/službe omogoča, da prepoznamo osrednje točke, ki povezujejo samostane na posameznih ozemljih. Na zahodu je to škof v Ogleju, na severu pa opatije v Salzburgu, Passauu, Freisingu in tudi Regensburgu.

⁴ Pangerl, Srečanja, str. 33–35.

⁵ Štih, Simonitti: *Na stičišču*, str. 64.

⁶ Ludwig: Anmerkungen zum Evangeliar von Cividale und zur Erforschung der Salawischen Nameneinträge, str. 809–827.

⁷ Dopsch: Salzburg als Missions- und Kirchenzentrum, str. 667–690.

⁸ Brunner: Herzogtümer, str. 264–266.

⁹ Štih: *Na stičišču*, str. 36; Pangerl: Srečanja, str. 36.

Z 10. stoletjem pa pride do pomembnih sprememb. Na bavarskem področju se počasi prekrine tradicija, da je bila v eni osebi združena naloga opata in škofa. Škofje in s tem posledično škofije pod zdaj prevladujočim rimskim vplivom pridobijo veljavo, prejšnja povezanost škofov in opatov, ki je plod irske misijonarske tradicije, se pretrga. Polega tega pa začne tudi na področje vzhodnih Alp prodirati (četudi nekoliko z zamudo) reformni duh. In ta je bil tisti, ki je povzročil nov, drugi val ustanovitev benediktinskih opatij v vzhodnoalpskem prostoru. Val, ki ga lahko spremljamo od 11. pa do srede 12. stoletja, ko se tempo ustanavljanja opatij bistveno upočasni in nato ustavi.¹⁰

Ravno v tem prehodnem času med zgodnjim in visokim srednjim vekom, ki ga v cerkveni zgodovini in tudi zgodovini benediktinskega meništvaznamuje omenjeno reformno prizadevanje znotraj katoliške cerkve, pa najdemo pomemben dokument, ki izpričuje obstoj ženskega benediktinskega samostana v Kopru. 24. 4. 908 je namreč izdal Berenger, kralj Italije, listino v korist samostana v Kopru (Justinopolitana civitas), s katero je vzel omenjeni samostan v zaščito.¹¹ Žal je o tem samostanu ohranjena le talistina in tako ne vemo, kdaj je nastal, kdo je njegov ustanovitelj, kakšna sta njegova usoda in konec.

Na zahodnem robu današnje države Slovenije je kot prvi rezultat prodora clunyjskega reformnega vala v naš prostor nastal samostan v dolini oljk – Oltri. Leta 1072 je tržaški škof Adalger podelil posest in cerkev sv. Apolinarija v dolini Oltra (pozneje cerkev sv. Nikolaja v Oltri – Valdoltri oz. Ankaranu) Zenonu, opatu benediktinskega samostana sv. Nikolaja v Benetkah.¹² Ta je nato tu ustanovil podružnični samostan, ki je živel vse v novi vek in ki stoji, predelan v hotel, še vedno. Benediktinci so svojo posest povečali, tako da se je začela širiti čez meje Ankarana, v Koper in na zahodno obalo Istre, vse do Poreča. Samostan je nato imel veliko vlogo pri razširjanju vinogradništva in oljkarstva.

Stari, se pravi že obstoječi samostani, so bili v 10. stoletju vsi vpeti v reformni tok. Samostan sv. Petra v Salzburgu se je tako npr. z opatom Titom tesno povezal s samostanom sv. Emmerama v Regensburgu in z njim z enim od reformnim centrov – Trierjem. Je pa značilno, da se je v 11. stoletju močno povečal vpliv Hirsaua in njegove reforme, ki se je prvotno nagnila na stran gibanja, ki je izhajalo iz samostana Gorze v Lotaringiji in katere značilnost je veliko nasprotje s clunyjsko reformo, zagovarjanje t. i. državnih samostanov in posvetnega gospodstva. Šele sčasoma se je gibanje v Hirsauu nagnilo na stran clunyjske reforme.¹³

Ta trenutek lahko spremljamo tudi pri zgodbah posameznih samostanov, kjer imajo praviloma izredno veliko vlogo ustanoviteljske družine (med katerimi še prav posebej izstopajo Aribonci, ki so podprli ustanovitev kar šestih samostanskih hiš tako v Alpah kot v Furlaniji: Osoje, Seeon am Chiemsee, ženski samostan Göss, Millstatt, kolegiat Eberndorf/Dobrla vas na Koroškem in Moggio v Furlaniji).¹⁴ Do konca 11. stoletja je večina teh ustanov padla pod vpliv Hirsaua.

Mnogo bolj zapletena je bila ustanovitev samostana St. Lambrecht na Štajerskem, ki ga je začel ustanavljati Markvart, sin nekdanjega koroškega vojvode Adalbera v 60. letih 11. stoletja. On je, tako kot epenštajnska družina generalno, stal v času investiturnega boja na strani cesarja, zaradi česar je Henrik IV. leta 1096 potrdil ustanovitveni akt samostana tako, da ga ni prepustil tuji upravi (»extraneas potestates« – s čimer je mišljen propapeški salzburški nadškof kot

¹⁰ Brunner: Herzogtümer, str. 264.

¹¹ Kos: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Druga knjiga, št. 344. Sodobnejša izdaja s prevodom v slovenski jezik v: Peter Štih, *Ženski samostan v Kopru leta 908 – prezrta najstarejša monastična ustanova na ozemlju Republike Slovenije*. V: *Ad fontes. Otoprečev zbornik* (ur. Darja Mihelič), Ljubljana 2005, str. 43–60, kjer je opravljena tudi natančna analiza tako listine kot časa in prostora, v katerem je slednja nastala.

¹² Kos: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Tretja knjiga, št. 267.

¹³ Brunner: Herzogtümer, str. 259–262.

¹⁴ Dopsch: *Die Aribonen, Stifter des Klosters Seeon*, str. 5–92.

najbrž tudi plemiški propapeško usmerjeni sorodniki), temveč je bil predan neposredno zaščitni sv. Petra, se pravi papežu. V Šentlambert je dal vojvoda Henrik pripeljati Hartmana, prošta v Passauu in poznejšega opata v Augsburgu in Kemptnu, s čimer je bila zagotovljena »prava«, toda vendarle uravnotežena, linija v samostanu. Samostan pa se je v nadaljevanju tesneje povezal z Admontom, od koder so tudi prišli pravi impulzi za reformiranje življenja v samostanu. Samostan St. Lambrecht pa je v 12. stoletju nato služil kot matica, od koder se je poselil spodnjeavstrijski Altenburg v Waldviertlu, ki ga je leta 1144 ustanovila poigenska grofica Hildburga.¹⁵

Naslednja rodbina, ki je bila zelo pomembna pri ustanavljanju in dotiranju benediktinskih opatij, je bila družina koroških Spanheimov.¹⁶ Leta 1091 je dal Engelbert I. pripeljati iz švabskega reformnega samostana Hirsau opata Wezila in njegove menihe. Ta povezava je samostan Šentpavel neposredno vpela v verigo reformnih centrov in potrdila tudi generalno propapeško držo ustanovitelja oz. celotne spanheimske družine. Spanheimi pa so stali na čelu ustanovitve še ene opatiije, in sicer opatiije v furlanskem Rosazzu (Rožacu).¹⁷

Okoli 1070. leta so Machwart Epenštajnski, grof Aribio II. (ustanovitelj samostana v Milstattu), in furlanski grof Ludwig podprli oglejskega patriarha Sigiharda pri ustanovitvi tega samostana, kamor so prve menihe pripeljali iz že omenjenga Milstatta, opat Sigwin pa je prišel preko Šentpavla iz Hirsaua. Pomembno vlogo pri dotiranju samostana pa imajo nato tudi Spanheimi, ki so si v samostanu ustvarili svojo drugo grobnico.¹⁸

Sredi 11. stoletja se je domnevna meniška skupnost, ki naj bi nastala pred tem v Melku, spremenila pod vplivom Babenberžanov (Adalbert, ki je umrl leta 1055, velja za ustanovitelja) v benediktinski konvent. Menihi so prišli iz konventa v Lambertu. Konec 11. stoletja pa je nastala tudi opatiija Göttweig, ki je opravljala tudi dušnopastirske naloge za del passauske dieceze. Konec 11. stoletja je pod vplivom opata Hartmanna, ki je prišel iz St. Blasija, tudi v Göttweigu prevladal reformni duh. Göttweig pa je nadalje vplival na Garsten, Seitensteten, Gleink in Altenburg. Seitensteten je bil sicer ustanova, ki ni bila v ožji interesni sferi vojvod in škofov. Šlo je za manjšo ustanovo Udalschalka iz rodbine Stille iz leta 1109, ki je pravo podlago za delovanje dobila šele v drugi polovici 12. stoletja, ko je nadškof Wichmann iz Magdeburga podelil družinsko posest na spodnjeavstrijskem samostanu.¹⁹

Garsten je bil po drugi strani ustanova štajerskih mejnih grofov iz okoli leta 1108, ko so dali prepeljati benediktinske menihe iz Göttweiga v Garsten. Mali samostan v Gleinku pa je ustanova Arnhalma in njegovega sina iz Volkersdorfa. Družina Volkersdorfskih je prvotno spadala med svobodno plemstvo, do tega časa pa so postali štajerski ministeriali.

Podoben center reformiranih idej kot Göttweig pa je bil tudi samostan Lambach. Ustanovljen je bil okoli leta 1050, ko je grof Arnold ustanovil skupnost sekularnih klerikov v spomin na svojega umrlega sina Gottfrieda. To skupnost je nato Arnoldov brat, Würzburški škof Adalbero, spremenil v benediktinsko opatiijo, na katero je poslal kot prvega opata Ekkberta iz spodnjefrankovskega samostana Münsterschwarzach. Reformne ideje tega samostana so vplivale na delovanje in usmerjenost samostana v Melku, Michaelbeuernu, Admontu, St. Lambrechtu in Formbachu. Prvi opat slednjega samostana je prav tako prihajal iz Münsterschwarzacha, in sicer je to bil neki Berengar.

V tem drugem, postclunyjskem, valu pa so nastale tudi tri pomembne žen-

¹⁵ Brunner: Herzogtümer, str. 267-268.

¹⁶ Štih: Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice, str. 55-73.

¹⁷ Jaksch: Die Gründung des Benediktinerklosters Rosazzo in Friaul, str. 229-240.

¹⁸ Weinzierl-Fischer: *Geschichte des Benediktinerklosters Millstatt in Kärnten*.

¹⁹ Brunner: Herzogtümer, str. 269-272.

ske benediktinske ustanove. Najstarejša je samostan v Gössu na Štajerskem, ki ga je okoli leta 1004 ustanovila Adela iz Leobna, žena Ariba I. in mati mainškega nadškofa Ariba, ki je samostan ustanovila na aribonskih tleh za potrebe plemiških rodbin, kjer so zavetje še stoletja našle plemiške hčerke.²⁰

Le nekaj pozneje je bil na Koroškem ustanovljen samostan Sv. Jurij na jezeru (St. Georgen am Längsee), ustanova Wichburge iz rodbine bavarskih palatinskih grofov, poročene z lurngavskim grofom Ottwinom, leta 1043 pa je ženski benediktinski samostan, namenjen prav tako kot prva dva namenjen plemiškim gospem, ustanovila Hema Krška. Slednji pa je v nasprotju s prvima dvema hitro ugasnil, saj je bil v 70. letih že zaprt in na njegovih temeljih je bila ustanovljena krška škofija.²¹ Vsi trije samostani so bili tesno povezani z matičnim samostanom v Salzburgu.

Zakaj poudarjamo zveze in povezave posameznih samostanov, ki so nastajale ob samem aktu ustanovitve in poselitve oz. ob vplivanju, ki so jih imeli samostani drug na drugega v času investiturnega boja? Naštete povezave so bistveno determinirale mrežo povezav, znotraj katerih so se gibali odnosi med njimi. Te vezi se praviloma ohranijo skozi celotno zgodovino obstoja samostana – opravka imamo torej z neke vrste krogi medsebojnega vpliva, ki v največji meri vplivajo na delovanje in odločanje posameznih ustanov.

Za konec pa še nekaj besed o benediktinskem samostanu, ki je bil ustanovljen na tleh današnje države Slovenije. To je opatija v Gornjem Gradu v Zadrebški dolini. Ta je ustanova oglejskega patriarha Peregrina, ki je uporabil volilo, katero sta mu z namenom ustanovitve samostana volila Diepold Kager in njegova žena Truta. To se je zgodilo okoli leta 1140, ko je bila napisana tudi ustanovna listina.²²

Ena glavnih značilnosti, ki jo takoj opazimo pri pregledovanju gradiva, vezanega na preteklost tega samostana, je skoraj popolna odsotnost kakršnih koli poročil o povezavah z drugimi monastičnimi hišami. Gradivo nam ne dovoljuje niti sklepa, v kakšni meri je bil gornjegrajski samostan v prvem obdobju vpet v reformno postinvestiturno gibanje.²³ Zgled nezakonskega sina celjskega grofa Friderika I., ki je postal opat v Gornjem Gradu med letoma 1353 in 1365, ko sta ga njegova polbrata, grofa Ulrik I in Herman I., ki sta v tem času že opravljala naloge samostanskega odvetnika, zaradi nesposobnosti zamenjala (do svoje smrti je nato živel in deloval kot župnik v Škalah v Šaleški dolini), govori o tem, da je večji del svoje zgodovine samostan deloval kot prostor, v katerem so svoje zavetje lahko našli posamezniki iz vrst plemiških družin.²⁴ Tudi sicer gradivo izpričuje močno prisotnost plemiških družin v samostanu. Več si jih je tu uredilo tudi svojo družinsko grobnico. Leta 1243 so tako ptujski ministeriali Kacenštajnski želeli podeliti samostanu v Gornjem Gradu dve hubi na Križni gori (*»duas eubas in monte qui uuolgo nuncupator Chrivzperch«*) za oskrbo grobnice, ki so jo imeli v samostanu. Ker so bili Kacenštajnski ptujski ministeriali, so slednji kot seniorji to podelitev morali potrditi. Novembra leta 1243 je tako Hartnid Ptujski izdal listino, s katero je v blagor svojih sorodnikov in iz ljubezni do Dipolda I. Kacenštajnskega in njegovega v samostanu pokopanega sina (Gebharda) podelil obe kmetiji s pogojem, da Kacenštajnski obdržijo odvetništvo nad tema dvema kmetijama.²⁵ V gornjegrajskem samostanu so svojo grobnico imeli tudi žovneški svobodniki (kot celjski grofje so jo nato prenesli v minoritski samostan v Celju).

²⁰ Jontes: *Stift Göss. Ein Führer durch Geschichte und Kunst.*

²¹ Dopsch: *Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft*, str. 95–123; Štih: *Zgodovinsko o Hemi Krški*, str. 6–23.

²² Bernhard: *Die Stiftungsurkunde des Klosters Oberburg*, str. 265–290.

²³ Ravnikar: *Benediktinski samostan v Gornjem Gradu.*

²⁴ Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 266–268.

²⁵ NŠAL, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 579, 10. 11. 1243, originalna listina.

O njej prva poroča listina iz leta 1255, s katero so sicer poskusili poravnati spor, ki je nastal med samostanom in Gebhradom III. Žovneškim, v njej pa se omenja tudi družinska grobnica Žovneških v samostanski cerkvi.²⁶ V samostanu so skoraj gotovo imeli svojo grobnico tudi Orti, pa tudi manjše lokalne plemiške rodbine, kot so bili plemiči iz Prekope.²⁷ Po hegemonizaciji prostora pod oblastjo ene družine – grofov Celjskih sredi 14. stoletja, pa se je usoda samostana vezala povsem na to družino. To se najbolj kaže v njegovem koncu. Samostan namreč ni preživel družine Celjskih. Že leta 1461, torej le 5 let po smrti zadnjega celjskega kneza Ulrika II. je bil samostan in njegova posest vključen v novoustanovljeno ljubljansko škofijo, česar ni mogel spremeniti niti upor menihov. 12 let pozneje je bil samostan nato tudi formalno razpuščen. S tem je ugasnila tudi edina benediktinska opatija, nastala na tleh današnje države Slovenije (samostan v Valdoltri je bil podružnica samostana sv. Nikolaja v Benetkah in ne samostojna hiša). Posest, ki je bila največja cerkvena zemljiška posest na Slovenskem, pa je prešla v roke škofije.

Nasploh lahko zaključimo, da benediktinske opatije izkazujejo veliko mero samostojnosti in samozadostnosti in da, z izjemo reformnih centrov, od koder so v 12. in 13. stoletju sprejemali nove ideje, le redko izkazujejo kakšne večje želje po vzdrževanju tesnejših stikov z drugimi. Zgled samostanov v Spodnji Avstriji pa nam vendarle govori o tem, da so med samostani nastajale tesnejše vezi, ki so jih povezovala in katerih jedro so predstavljali tisti centri, od koder so sprejemali nove ideje in od koder so praviloma, vsaj v prvem obdobju, prihajali tudi njihovi opati.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

- Nadškofijski arhiv Ljubljana, vrsta gornjegrajskih listin.

OBJAVLJENI VIRI

Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Druga knjiga 801–1000, Ljubljana 1906.

Kos, Fran: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Tretja knjiga 1000–1100, Ljubljana 1911.

LITERATURA

Bernhard, Günther: Die Stiftungsurkunde des Klosters Oberburg. V: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 108, h. 3-4, München 2000.

Brunner, Karl: Herzogtümer und Marken. Von Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert. V: *Österreichische Geschichte 907-1156* (ur. Herwig Wolfram), Dunaj 1994.

Dopsch, Heinz: Salzburg als Missions- und Kirchenzentrum. V: *Slovenija in sednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze II* (ur. Rajko Bratož), Ljubljana 2000.

Dopsch, Heinz: Die Aribonen, Stifter des Klosters Seeon. V: *Kloster Seeon, 1993*.

²⁶ Prim: Ravnikar: *Benediktinski samostan v Gornjem Gradu*, str. 69.

²⁷ NŠAL, vrsta gornjegrajskih listin, št. 462, 4. 3. 1229, originalna listina.

Beiträge zur Geschichte, Kunst und Kultur der ehemaligen Benediktinerabtei, (ur. Hans von Malottki), Weißenhorn 1993.

Dopsch, Heinz: Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft. *Carinthia I* 161, Dunaj 1971.

Dolinar, France Martin: Pomen benediktincev za zahodno meništvo, vernost in kulturo. V: *Redovništvo na Slovenskem I. Benediktinci, kartuzijani, cistercijani* (ur. France Martin Dolinar), Teološka fakulteta Ljubljana, Ljubljana 1984.

Jaksch, August: Die Gründung des Benediktinerklosters Rosazzo in Friaul, *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige*, N.F. 1 (= 32), Brno 1911.

Jontes, Günther: *Stift Göss. Ein Führer durch Geschichte und Kunst*, Leoben 1977.

Ludwig, Uwe: Anmerkungen zum Evangeliar von Cividale und zur Erforschung der Salawischen Nameneinträge. V: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze II.* (ur. Rajko Bratož), Ljubljana 2000.

Pangerl, Viljem: Prva srečanja med Slovenci in benediktinci. V: *Redovništvo na Slovenskem I. Benediktinci, kartuzijani, cistercijani* (ur. France Martin Dolinar), Teološka fakulteta Ljubljana, Ljubljana 1984.

Ravnikar, Tone: *Benediktinski samostan v Gornjem Gradu*, Maribor 2010.

Ravnikar, Tone: *Po zvezdnih poteh*, Velenje 2007.

Štih, Peter: Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice. V: *Vekov tek. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (ur. Andrej Smrekar), Kostanjevica na Krki 2002.

Štih, Peter: Ženski samostan v Kopru leta 908 – prezrta najstarejša monastična ustanova na ozemlju Republike Slovenije. V: *Ad fontes. Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič), Ljubljana 2005.

Štih, Peter: Zgodovinsko o Hemi Krški. V: *Emina romarska pot. Zbornik referatov: Posvet o Emi*, Podsreda 2007.

Štih, Peter in Simonitti, Vasko: *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*, Ljubljana 2009.

Weinzierl-Fischer, Erika: *Geschichte des Benediktinerklosters Millstatt in Kärnten*. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, Band 33, Celovec 1951.

Winkler, Gerhard Bernhard: Meništvo in redovništvo. V: *Zgodovina katoliške cerkve* (ur. Josef Lenzenweger et al.), Mohorjeva družba Celje 1999.

SUMMARY

BENEDICTINE MONKS AND NUNS IN THE SOUTH-EAST ALPS

In this contribution the author examines Benedictine monastic houses in the Middle Ages in the south-east Alps. The discussion focuses on the connections and correlations between individual houses. The main premise he follows is that the connections made upon the establishment of an individual monastery are the factor that had the key influence on destinies and primarily on the ties maintained between houses. What we have in mind is mainly the connection to the original monastery that was essential for every institution, and (this applies in particular to the monasteries established in the so-called investiture controversy) the role that every monastery had or did not have in enforcing and introducing the spirit of reform movement from the 11th century onward. A general conclusion could be that a large part of Benedictine monasteries remained on the periphery of happenings of reform movement largely due to their close relationship with founding families and/or families that took over attorney's tasks and influenced monastery policies. This is confirmed to the greatest extent by the example of the monastery in Gornji Grad which maintained close contact with aristocratic families until the very end of its functioning.